

פרשת ויקרא - פורים שני מיני מלחמות בעמלק בפורים

השוני במועד דפורים

בפורים יש דין מאד משונה שלא מצינו במועדים אחרים. הגמרא (מגילה דף ז:): "מביאה, "אמר רבא: מיחייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי", וכך נפסק בשולחן ערוך (תרצה, ב). הדבר תמוה, כיצד יתכן שיש לאדם חיוב להגיע למצב שאינו מחויב במצוות?

עוד יש להבין. בפורים התחדש שיש שני ימים מועד, בערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון חוגגים בט"ו באדר, בערים שאינם מוקפות חומה מימות יהושע בן נון חוגגים בי"ד באדר. יש הסוברים שמי שהיה בעיר מוקפת חומה כליל י"ד, והלך לעיר מוקפת חומה בבוקר י"ד ונשאר בה גם ביום ט"ו לא התחייב כלל במצוות היום דפורים. הדבר תמוה, מדוע תקנו מועד שבאותו היום בעיר אחת חוגגים, וברעותה הוא רק ערב חג? וביותר, כיצד ישנו מצב שאפשר להפקיע את מציאות החג?

עצרו את בניין המקדש

בביאור הדברים יש להקדים. מרדכי ואסתר מבקשים מאחשורוש לבטל את רעת המן האגגי שנתן רשות לכל העמים להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים. אחשורוש אינו מסכים לבטל את הגזירות, הסכמתו היא (אסתר ח, יא), "אשר נתן המלך ליהודים אשר בכל עיר ועיר להקהל ולעמד על נפשם להשמיד ולהרג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אתם טף ונשים ושללם לבוז". עד עתה ליהודים לא היה זכות קיום, הם היו כעמלק שעליו נאמר (במדבר כד, כ) "ואחריתו עדי אובד". אחר שאחשורוש נתן להם רשות לעמוד על נפשם, יש להם זכות קיום. זהו מצב מופלא. עם ישראל הדרים במאה עשרים ושבע מדינה, הם מיעוט בכל מקום, קיבלו רשות להילחם עם הצבא המקומי שרצה להרגם. הם לא קיבלו נשק, רק רשות להרוג. וכי זה פתרון הגיוני? מדוע לא קיבלו רשות לעלות לארץ ישראל ובכך להפטור מהצרים אותם?

שורש הדבר טמון בהכרזת כורש. כורש בשנה השניה למלכו, בשנת השבעים מכיבוש בבל את ארץ ישראל, התיר לגולי בבל לעלות לארץ. ארבעים ושנים אלף ושלוש מאות ניצלו את ההזדמנות ועלו לארץ, אולם אחרי שנתיים מביא המדרש (שיר השירים רבה ה, ה): "דגזר כורש ואמר דעבר דלא עבר לא יעבור... יצא כורש לטייל במדינה וראה המדינה שוממת אמר מה טיבה של מדינה זו שוממת, איכן (היכן) הם הזהבים, איכן (היכן) הם הכספים? אמרי ליה, ולאן אתה הוא דגזרת ואמרת כל יהודאין יפקון ויבנון בית מקדשא (וכי לא אתה זה שגזרת ואמרת שכל היהודים יצאו ויבנו את בית המקדש?!) , מנהון דהבים ומנהון כספים (מהם הזהבים ומהם הכספים), הא דסלקין למבנא מקדשא (והם עלו לבנות את בית המקדש), בההיא שעתא גזר ואמר דעבר דלא עבר לא יעבור" (בארתה שעה גזר ואמר, מי שעבר את הפרת עבר, ומי שלא עבר שלא יעבור).

כורש גזר שלא יעלו יותר לארץ הקודש. אחשורוש הוסיף על קודמו וביטל את בניין המקדש, מביא רש"י (אסתר ט, י): "עשרת בני המן", ראיתי בסדר עולם (כט) אלו עשרה שכתבו שטנה על יהודה וירושלים כמו שכתוב בספר עזרא (ד, ו) "ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על ישיבי יהודה וירושלם", ומה היא השטנה? לבטל העולים מן הגולה בימי כורש שהתחילו לבנות את הבית והלשינו עליהם הכותים והחדילום וכשמת כורש ומלך אחשורוש והתנשא המן דאג שלא יעסקו אותן שבירושלים בבנין ושלחו

בשם אחשוורוש לשרי עבר הנהר לבטלן". אחשוורוש גזר שיפסיקו את בניין המקדש, מרדכי וסיעתו ירדו מארץ ישראל לשובן כדי להשפיע על אחשוורוש להמשיך את בניין בית המקדש.

עיקר השתדלותו של מרדכי היה בכוח התפילה. כך מבאר העיון יעקב (מגילה דף יט.). בצורך בנס שלקח המן את מרדכי ברחוב העיר, והרי לא יצא תועלת מנס זה? מבאר העיון יעקב, "ומאן דאמר "מבלילה ההוא" תקפו של נס, שקודם שביקשה אסתר על עמה ועל מולדתה נדדה שנת המלך לטובת ישראל ומרדכי". כאשר עם ישראל זעקו בתשובה כל אותו הלילה, הקב"ה עשה עמהם נס, התשובה היא שפעלה לבטל את רוע הגזירה ולא ההשתדלות.

ההשתדלות אינה מועלת

כך הוא מהלך הגמרא במגילה (דף יט.). המבארת את מחלוקת האמוראים מהו עיקר המגילה:

רב הונא אמר מהכא, "ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם" (אסתר ט, כו). מאן דאמר כולה (טעם הסובר שצריך לקרוא את המגילה כולה, כדי שיבחינו), מה ראה אחשוורוש שנשתמש בכלים של בית המקדש? "על ככה" משום דחשיב שבעים שנים ולא איפרוק (משום שחשב שבעים שנה לגלות בבל, ולא נפדו מהגלות). "ומה הגיע אליהם" דקטל ושתי (שנהרגה ושתי. שישמו לב שזהו עונשו על שהשתמש בכלי בית המקדש). ומאן דאמר מ"איש יהודי" (טעם הסובר שצריך לקרוא את המגילה רק מ"איש יהודי", כדי שיבחינו), מה ראה מרדכי דאיכני בהמן, "על ככה" דשוי נפשיה (שעשה עצמו) עבודה זרה, "ומה הגיע אליהם" דאתרחיש ניסא (שהתרחש נס). ומאן דאמר מ"אחר הדברים האלה" (טעם הסובר שצריך לקרוא את המגילה רק מ"אחר הדברים האלה", כדי שיבחינו), מה ראה המן שנתקנא בכל היהודים? "על ככה" משום ד"מרדכי לא יכרע ולא ישתחוה". "ומה הגיע אליהם", "ותלו אותו ואת בניו על העץ". "ומאן דאמר מ"בלילה ההוא" (טעם הסובר שצריך לקרוא את המגילה רק מ"בלילה ההוא", כדי שיבחינו), מה ראה אחשוורוש להביא את ספר הזכרונות? "על ככה" דזמינתיה אסתר להמן בהדיה (כי חשב למה הזמינה אסתר את המן למשתה עמו), "ומה הגיע אליהם" דאתרחיש ניסא (שהתרחש נס).

הגמרא מוכיחה לאורך המגילה, הניסים לא נעשו מכוח ההשתדלות. כאשר אדם לא פעל נכון, הוציא את כלי המקדש מיד קיבל את עונשו. מי שפעל נכון, לא כרע ולא השתחוה לעבודה זרה, שמר על הקדושה גם בבית המלך, זכו והתרחש נס בכוח פעולתיהם בקדושה ולא משום פעולות ההשתדלות. וביותר, כוחו של אחשוורוש להתנגד לבניין בית המקדש היה מכוח ושתי נכדת נבוכדנצר, מביא המדרש (אסתר רבה ה, ב), "ולמה עלתה לה כך לפי שלא היתה מנחת לאחשוורוש ליתן רשות לבנות בית המקדש, ואומרת לו מה שהחריבו אבותי אתה מבקש לבנות". גזר הקב"ה להכריח את כוחו של אחשוורוש למנוע את בניין בית המקדש.

מספרים שהרב מפוניבז' טרם שהקים את הישיבה בבני ברק, דיבר רבות שהוא הולך להקים בניין לחמש מאות בחורים! בארץ כולה לא היו מאתיים בחורי ישיבות, הימים היו ימי השואה האיומה. כולם חשבו שהרב איבד את שפיות דעתו לאחר שאיבד את אשתו ואחד עשר ילדיו בשואה. באחת הלילות הרב עלה עם שני בחורים לגבעה בה חפץ להקים את הישיבה, והראה להם בפנס היכן הוא רוצה להקים בית מדרש והיכן פנימייה. הם גיחכו.

לאחר כעשר שנים הישיבה כבר עמדה על תילה, הם באו שוב לישיבה, הרב לקח אותם לסיור בישיבה והראה להם איך החזון נהפך למציאות. שאלו המבקרים, אין לנו ממון לתרום לישיבה, בקושי לחיי היום יום יש לנו, מדוע הרב כה מקדיש מזמנו עבורנו?

השיב הרב, עבור כסף לא הייתי משקיע כה הרבה! רציתי להראות לכם שתדעו לדורות הבאים, ראיתם זקן עם תכניות גרנדיזויות וחשבתם שהוא איבד את שפיות דעתו, ואכן בשכל האנושי צדקתם. אומרים עלי שאני חולם, ואני אומר שאכן כן אבל לא ישן. לא ההשתדלות שלי בנתה את הישיבה. גזירתו של בורא העולם (דברים לא, כא) "כי לא תשכח מפי זרעו", היא שבנתה את הישיבה, היא שעומדת לעם ישראל בכלל ולשומרי התורה והמצוות בפרט כנגד כל המשטינים והרוצים להרע. ואכן כך ראינו בבניין לב לאחים, הרבה ניסו ורצו למנוע את הקמת מגדלור הקדושה בעירנו, ולא עלה בידם. רצונו של בורא העולם להפיץ תורה בעולם, גברה על כל המפריעים.

מתנגדים למהות עבד ה'

התשובה תיקנה את שני המלכיות שעמדו יחד להצר לישראל. נקדים בדברי הפחד יצחק (פורים ב, ב-ט):

ב. התנגדותן של אומות העולם לישראל מסודרת היא בשתי מערכות: א) מערכת הארבע מלכיות אשר ענינן נתפרש בדברי הנבואה של דניאל (ז-ח). ב) שבעה עממים אשר ענינן נתפרש בתורה (דברים ז, א; ועוד) כמה פעמים. תכנם של הדברים הללו בפנימיותם כך הוא: בכדי שהעבד יעשה רצון רבו, בעל כרחו ששני דברים יוקדמו לה לעשייה זו. קניית האדון אותו לעבד והודעת רצונו של האדון במה לעבדו. על ידי הקנייה משועבד הוא העבד לרצונו של האדון ועל ידי גילוי הרצון הוא יודע במה לעבדו. על ידי גאולת מצרים נעשו ישראל משועבדים לרצונו של מקום. "עבדי ה' ולא עבדי פרעה" (ערכין דף י:). על ידי מתן תורה יודעים הם ישראל במה לעבדו, ועל ידי הכניסה לארץ ישראל הם באים למקום העבודה ממש.

מערכת ההתנגדות לכנסת ישראל מצד הארבע מלכיות מכוונת היא בעיקרה כנגד מהותם של ישראל בתור עבדי השם. שהרי כל ענינן של הארבע מלכיות הוא לשעבד את ישראל. ועד כמה שכפות הוא האדם באתרא אחרא אי אפשר להקרא בתואר עבד השם. "עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים" (ויקרא כה, נה), ולא עבדים לעבדים" (בבא מציעא דף י:). מכיון שהארבע מלכיות משעבדים את ישראל ועושים אותם על ידי זה עבדים לעבדים, ממילא הם סותרים את מהותם של ישראל בתור עבדי השם. שאני מערכת ההתנגדות של שבעה עממים שהם לא היו משעבדים את ישראל כל עיקר, אלא שלא היו מניחים את ישראל לבוא לארץ ישראל שהוא מקום עבודת ישראל את רבונם. ונמצא, איפוא, כי אין התנגדותן של השבעה עממים מכוונת לעצם התואר של עבדי השם שהוא מהותו של כנסת ישראל, אלא שמונעת היא את העבודה בפועל ממש.

לכל אחד משני סוגי ההתנגדות הללו יש בו בחינת 'ראשית משלו', שכן מצינו בשתי אומות שלשתיהן נדבק התואר 'ראשית'. שתי אומות הללו הן: עמלק ומצרים. על עמלק הוא אומר (במדבר כד, כ) "ראשית גוים עמלק". ועל מצרים הוא אומר (שמות ד, כב-כג) "בני בכורי ישראל... ותמאן לשלחו הנה אנכי הרג את בנך בכורך". ומתוך כך רווחת היא השמועה בדבריהם של חכמי האמת כי כשם שישראל הם "ראשית" בצד הקדושה ("קדש ישראל להשם ראשית תבואתו", ירמיה ב, ג); כמו כן, מצרים הם ראשית בצד הטומאה ("ראשית אונים באהלי חם", תהילים עח, נא).

עמלק מתנגד לארץ ישראל

בשיגרת המחשבה המצויה נראות הן שתי ה"ראשית" הללו של מצרים ושל עמלק כתואר משותף שאין בו חילוק משמעות. אבל אין זה נכון כלל וכלל. כאמור, כל אחת משתי ה"ראשית" הללו מתייחסת היא למערכה אחרת המשתייכת אך ורק אליה במסוים. כי כינוי ה"ראשית" למצרים מכוון הוא ל"ראשית" במערכת ההתנגדות של הארבע מלכיות. ואילו כינוי ה"ראשית" לעמלק מכוון הוא ל"ראשית" במערכת ההתנגדות של השבעה עממים. ופירושה של הדברים האלו כך הוא: מצרים היא בחינת "ראשית" בסדר הארבע מלכיות, מפני שבעוד שהארבע מלכיות באו לעקור את שם התואר של "עבדי השם" של כנסת ישראל, אחרי שהתואר הזה היה דבוק לה לכנסת ישראל מכבר על ידי גאולת מצרים, הנה מצרים עצמה התנגדה להתחלת החלות של תואר זה לכנסת ישראל. ומפאת זה מחזור הוא היטב שמצרים היא בחינת "ראשית" במערכת ההתנגדות של הארבע מלכיות. וגם בחינת "ראשית" דעמלק במערכת ההתנגדות של השבעה עממים מחוורת היא מתוך כך. שבעוד שהתנגדותן של שבעה עממים היא ההתנגדות לעבודה בפועל של כנסת ישראל, אחרי שכבר נתגלה רצונו של האדון במתן תורה כיצד לעבדו, הנה בא עמלק לפני מתן תורה ומונע אפילו את גילוי הרצון של האדון כיצד לעבדו; וממילא, ענינו של עמלק הוא בחינת "ראשית" במערכת ההתנגדות העבודה בפועל ממש של ישראל.

נמצא, איפוא, דמקומה של מצרים בסדר הארבע מלכיות מכוון הוא ממש לעמת מקומו של עמלק בסדר השבעה עממים. ומפני כך, גם עמלק וגם מצרים בחינות "ראשית" להם. אלא שהענין מתחלף לפי הנושאים. דוק ותמצא שהארבע מלכיות קרויות הן על שם המלכות, ואילו השבעה עממים קרויים הם על שם העם בדילוג ענין המלכות. והם הם הדברים. כי מערכת ההתנגדות של הארבע

מלכיות היא מצד שהן משעבדות את ישראל, ולשעבד את זולתו שייך למלכות, מה שאין כן התנגדות לעבודה יכולה לבוא מצד כל כח מונע ולכן התנגדות זו קרויה על שם העמים לבד ולא על שם מלכותם. והרי גם בצד הקדושה של כנסת ישראל מצינו בלשונם של חכמים שדברו על אודות שני סוגי קבלה, שכך אמרו במכילתא (שמות כ, ג) על הדיברא הראשונה ד"אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", קבלתם מלכותי, קבלו גזרותי". הרי שחלקו בין הקבלות וקראו לאחת קבלת מלכות ולהשניה קבלת הגזרות. והיינו כנתבאר לעיל, דקבלת מלכות היינו עצם החלות של התואר "עבדי השם", וקבלת הגזרות היא כיצד לעבוד את העבודה בפועל ממש. ולעמת שתי הקבלות הללו הן שתי מערכות ההתנגדות של אומות העולם המבוארות לעיל.

הצטרפות המתנגדים יחד

ו. וחכמים דרשו (חולין דף קלט:): "אסתר מן התורה מנין שנאמר (דברים לא יח) "ואנכי אסתר הסתיר". וכתב על זה מהר"ל (אור חדש ההקדמה השניה) שכפילות ההסתרות היא, אחת לאחשורוש ואחת להמן. ואין לזה פירושו. שהרי עיקר ההסתרה היא באותה גזירה של "להשמיד להרוג ולאבד", ומה לנו למספר האנשים שפעלו בגזירה זו? אלא שהם הם הדברים. בגזרה זו נצטרפו בראשונה שני סוגי ההתנגדות לישראל: התנגדות המלכיות והתנגדות העממים. וכך היא המדה במהלך השגחת הקב"ה על עמו ישראל, כי לפעמים השגחה זו נסתרת מפני שליטת העממים המעלימה, ולפעמים הרי היא נסתרת מפני שליטת העממים המעלימה. ובגזרת אסתר היה העלם תוך העלם. "הסתר אסתיר".

ז. ומקורם של דברי מהר"ל הללו הוא בפסוק (אסתר ט, כט) "ותכתב אסתר את כל תקף". ופירש רש"י תקפו של נס, נס המן ונס אחשורוש. ולמדנו מזה, דאם היה כאן העסק רק עם אחשורוש, כי אז לא היה כאן אלא נס בסתם. וכמו כן, אם לא היה כאן עסק אלא עם המן, לא היה כאן אלא נס בסתם. ורק עכשיו שהשתתפו בגזרה גם המן וגם אחשורוש, יש לנו כאן תקפו של נס. וממקום תקפו של נס למדים אנו את תקפה של ההסתרה. והם הם דברי מהר"ל.

ישנם שתי מערכות הנלחמות בישראל, עמלק וכנגדו-עמו ארבע מלכיות. בגלות פרס עמדו אחשורוש מלך פרס והמן העמלקי שמנעו לעלות לארץ ישראל ולבנות את בית המקדש, ואף גזרו להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים. וזהו כנגד גלותו של יעקב אבינו בבית לבן, שרק רצה לעקור את הכול ולא עלה בידו, ובגלות זו נמנע ממנו לחזור לבית אביו, לבית המקדש של יצחק אביו.

תיקנו את ב' המתנגדים

על מרדכי ואסתר היה לתקן את החטאים שמחמתם הייתה הגזירה, שנהנו מסעודתו של אחשורוש שחגג על שבעים שנה ללא בית המקדש, ואף שהשתחוו לצלם בימי נבוכדנצר. עוד היו צריכים לפעול לבטל את גזירת המן שהייתה מכוח עמלק. עמלק שגזר דינו הוא "ואחריתו עדי אובד", אין לו זכות קיום בבריאה, רצה להעמיד את עם ישראל במצב דומה, "להשמיד להרוג ולאבד". כדי לבטל את כוחו של עמלק הוצרכו לזכות מיוחדת.

אומר מרדכי לאסתר (אסתר ד, יג-יד), "אל תדמי בנפשך להמלט בית המלך מכל היהודים. כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר ואת ובית אביך תאבדו ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות". עם ישראל ינצל בודאי, הם עושים תשובה והקב"ה יקבל תשובתם. אולם עד היום לא הבנתי מדוע צדקת כמוך הגיעה לבית המלכות, עתה אני מבין. עליך לתקן את חטאו של שאול שלא מחה את אגג מלך עמלק שמזרעו יצא המן, לכך עליך למסור את נפשך כדי לזכות לתקן את "בית אביך" כדי שלא יאבדו. מסירות הנפש של אסתר לתקן את חטאו של סביה שאול, עמד לעם ישראל כנגד כוחו של עמלק שרצה להעמיד את עם ישראל במצבו הוא, "ואחריתו עדי אובד".

שני ימי הפורים

כאשר עברו שבעים ימי התשובה, יצא מרדכי "בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן" מבאר הגר"א (אסתר ח, טו):

"ומרדכי יצא בלבוש מלכות", פירוש טלית של מצוה. "תכלת", הוא תכלת שבציצית. "וחור", הוא הלבן שבציצית כתר גומו. "ועטרת זהב גדולה", הוא תפילין שבראש. "ותכריך בוץ", הם הרצועות שכורכים בהם. "וארגמן", הם תפילה של יד, כי מתפילה של ראש לתפילה של יד ארבעה דרגין.

כוח התשובה נתנה עוז וכוח למרדכי לקיים מצוות בפרהסיא ובוזה העמיד את התשובה כדבר קיים בעולם, שבו אפשר לפעול את השיבה מגלות בבל.

מבאר הדולה ומשקה (פורים עמוד 366):

שונה הישועה שהייתה בזמן מרדכי ואסתר מכל ישועה אחרת. בכל אחת מהגלויות עמדה אומה מסויימת כנגד עם ישראל - נבוכדנאצר בגלות בבל, אנטיוכוס בגלות יוון, וטיטוס ועמו בגלות רומי, בה אנו שרויים עד יבוא ינון. בגלות פרס עמד כלל ישראל אל מול שני אויבים - הממלכה בה הייתה הגלות היא פרס, אולם המוציא לפועל של גזירת הגלות היה המן בן המדתא האגגי - מבני בניו של עמלק, נכדו של עשו האדומי. אם כן - גלות פרס הייתה כפולה, שהרי כללה היא שני משטינים ומקטרגים - פרס ועמלק. והיינו שהייתה גלות זו דוגמא לניסיון של עמלק להרחיב את גבולי הכפירה בבחירה, אל עבר מלכות פרס. לאחר הארת עיניו של הלומד במציאות כפולה זו, יכולים אנו להמשיך הלאה. טועמת היא הלשון מהדבש והחלב המסתתרים תחת הישועה מצרה כפולה זו. אם עמלק הוא האומה המכריזה בפרהסיא ובריש גלי כי כופרים הם בבחירה, פשוט לכל משכיל שצורת היום המסמן את הישועה מכפירה זו, צריכה להיות נסובה והולכת סביב ההכרה בכוח הבחירה ורוממותו...

תחילת המהלך מתבאר והולך מתוך הניסיון להעמיק בהבנת עצם קיומם של שני ימים לפורים. דהנה, מבואר בירושלמי (מגילה א, א) דאת פורים דמוקפין עושים יושבי הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון משום כבודה של ארץ ישראל, וגם הפוסקים הביאו טעם זה להלכה (עיין גר"א תרפח, א ובפרי מגדים והמשנה ברורה שם).

ולמקרא דברי הירושלמי תמה הלב ומשתוקק להסבר - מה השייכות בין פורים לארץ ישראל, ומדוע זהו שבח של ארץ ישראל שאת פורים דמוקפין עושים על פי הערים שהיו מוקפות חומה בימות יהושע בן נון? זאת ועוד. בקשת הלב היא להבין מדוע היום השני הוא המיוחד לערים המוקפות ולא היום הראשון? וביותר תמוה, שהרי שושן עצמה לא הייתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, שהרי אחשוורוש עצמו הקיפה בחומה (עיין מגילה ב:). ואם כן, פלא עצום הוא לתקן תקנה שלכאורה אינה שייכת כלל למציאות הנס והישועה שהיו!

אמנם, כבר עמד על פליאה זו מרן הגר"י הוטנר (פחד יצחק פורים, טו) והסביר דבר זה באופן נפלא, ולהלן יובא תירוץ בתוספת הרחבה וביאור. עם ישראל נלחם בעמלק פעמיים - הפעם הראשונה הייתה בימות משה ויהושע (יעויין ספר שמות יז, ח ואילך) והפעם השנייה בימות שאול המלך (יעויין שמואל-א טו) ההבדל בין שני מלחמות אלו מזדקק לעין מאליו: מלחמת יהושע באה מתוך רצון לשמור על עם ישראל, שהרי עמלק הם שפתחו במלחמה, והיו מזנבים בכל מי שהיה הענן פולט אותו (מצינו שעמלק נלחם בישראל שלוש פעמים במדבר. ברפידים, אחר חטא המרגלים שהעפילו לעלות לארץ עמלק נלחם עמם, ואף אחר מות אהרן עמלק בא להילחם בבגדי כנענים. רק כשעמלק בא להילחם בישראל הם השיבו מלחמה שעה). לעומת זאת - שאול יצא ותקף את עמלק, כמו שכתוב (שמואל-א, טו, ה): "ויבוא שאול עד עיר עמלק...". ועל אף שכל מלחמות ישראל בימי הנביאים היו על פי הקב"ה (בגילוי נבואה או באורים ותומים), משתוקק הלב להבין מדוע את משה רבינו לא ציוה ה' לצאת להילחם בעמלק, ומדוע בזמן שאול ציוה זאת ה', ולא המתין עד שעמלק יבוא להילחם בשאול?

שני מיני המלחמות בעמלק

ומה שנראה לומר בביאור העניין הוא, שמלחמת ישראל בעמלק שייכת בשורשה למלחמת הקדושה והטהרה בכפירה ובטומאה. וכפי דרכי המלחמה הגשמית, כך גם דרכי המלחמה הרוחנית. בתחילה, כשישנו צד מסויים שנוטה להיות חלש ופגיע, אין דרכו

לצאת למלחמה, אלא להתבצר ולחזק את כוחותיו. רק אחרי שחשש הוא איתן ומסוגל להשיב מלחמה שעה, יוצא הוא לנסות ולפגוע במי שעומד כנגדו.

כשעם ישראל יצא ממצרים, היה זה מיד אחרי שהיו במ"ט שערי טומאה, ורק החלו במהלך של קדושה וטהרה, ועדיין לא סיימו לצאת מטומאת מצרים. על כן, אין מקום לצאת למלחמה, שהרי ראשית דבר יש לחזק את מחנה יראי ה'. משום כך לא נלחמו בני ישראל בעמלק, עד שהגיע עמלק אליהם ופתח במלחמה. במצב זה אין מנוס מהגנה על עם ישראל, שכן העדר מלחמה באופן מוחלט תביא לתבוסה (גשמית ורוחנית).

לעומת זאת, בדורו של שאול המלך, היה עם ישראל הולך בדרך טובה, תחת הנהגת שמואל הנביא [השקול למשה ואהרן (עייין ברכות דף לא:)], ובראשם עמד מלך צדיק שהיה כבן שנה לחטא ביום שמינוהו (יומא דף כב:). כשכך הם פני הדברים, פשוט שיש מקום להניח כי עם ישראל התחזק דיו, ומעתה בכוחו לצאת ולפתח מערכות ומלחמות כנגד כוחות הכפירה [אמנם, גם במצב זה דעת לנבון נקל שאין הדבר מסור לשכל האנושי, ורק תמים דעים יכול להכריע בעניין, וכאמור לעיל - כל מלחמות ישראל היו על פי נביא או אורים ותומים]. וממילא - אם בזמן משה רבינו נלחם עם ישראל רק מחמת הכרח ובשביל לעמוד על נפשם, בזמן שאול יצאו למלחמה, על פי ציוויו של שמואל הנביא, במטרה להחליש את כוחות הרע ולבערם מן העולם...

מעתה זוכים אנו לחיזיון נפלא. עיון בפסוקי המגילה העוסקים בישועה שהייתה בזמן מרדכי ואסתר, מגלה כי נחלקה היא לשני חלקים. בתחילה - היו השונאים והצרים באים ונלחמים נגד עם ישראל, וכל ההיתר היה להשיב מלחמה ולהרוג את הקמים עליהם לכולתם, וכפי שכתוב (אסתר ח, יא): "אשר נתן המלך היהודים אשר בכל עיר ועיר להקהל ולעמוד על נפשם, להשמיד ולהרוג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אותם טף ונשים ושללם לבו". מלחמה זו דומה במהותה למלחמתו של יהושע נגד העמלקים שבאו אליהם למדבר (כל ההיתר של אחשוורוש היה רק להינצל מהגויים שרוצים להרוג את ישראל). אולם לאחר מכן, כל היהודים כבר ישבו במקומותיהם ללא כל פחד ומורא משונאים ואויבים החפצים להכותם ולכלותם, ואף על פי כן ביקשה אסתר המלכה מהמלך אחשוורוש שיתן יום נוסף להכות בשונאי היהודים (אף אלו שלא רצו להרגם שזהו דין מחיית עמלק).

אמנם, חילוק עצום ישנו בין ב' ימי מלחמה אלו, שכן על היום השני אמרו (אסתר ט, טו): "ויקהלו היהודים אשר בשושן גם ביום ארבעה עשר לחדש אדר ויהרגו בשושן שלש מאות איש ובבזה לא שלחו את ידם". בפסוק זה לא מוזכר כלל שההרוגים היו אויבים שבאו להילחם כנגדם, או שהיו 'צרים עליהם', כלשון היתר המלחמה שניתן ביום י"ג באדר. למדנו אם כן, שביום י"ד באדר יצא עם ישראל להכות באויביו, מבלי להמתין שהאויבים יבואו ויעמדו לפניהם. אדרבה - עם ישראל חיפש, דרש וחקר היכן יושבים אויביהם - ויצאו להכותם. מלחמה זו היא כעין מלחמתו של שאול בעמלק, שהיה יוצא ומכה בהם מבלי להמתין שיבואו העמלקים למלחמה. אמור מעתה - מלחמת י"ג באדר (הדומה למלחמת יהושע) היא מלחמת הגנה, בעוד שמלחמת י"ד באדר (הדומה למלחמת שאול) היא מלחמת התקפה (ולדברי הפחד יצחק (פורים ב, ב) יש להוסיף הפלא ופלא, כוחו של עמלק הוא כוח שבעה עממים שבארץ ישראל, ולכן נוסף יום י"ד באדר שיצאו להילחם בעמלק, וכנגדו תיקנו חג בט"ו באדר בערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, מפני שקדושת ארץ ישראל שעומדת כנגד שבעה עממים, היא שבעה עממים). אמנם, נראה כי יש מקום להוסיף עיון וחקר, וממילא גם יתווספו ביאור ובהירות.

שייכותה של ארץ ישראל למלחמת עמלק

מיד לאחר מלחמת יהושע בעמלק, נצטוה עם ישראל להשמיד ולכלות את זרע עמלק, בהמתם וכל רכושם. לשון הפסוק הוא (דברים כה, יט): "והיה בהניח ה' אלוך לך מכל אויבך מסביב בארץ אשר ה' אלוךך נותן לך נחלה לרשתה תמחה את זכר עמלק". הוסיף הכתוב והגדיר כי התנאי ליציאה למלחמת עמלק מושתת על שני יסודות: האחד - "בהניח", מלחמת עמלק צריכה להגיע מתוך מנוחה משאר האויבים. כשקרא ישראל צומחת בשיעור שכזה שכל אויבי האומה (הלוחמים נגדה בעיקר מלחמה רוחנית) יניחו לעם ישראל, סימן הוא שהגיעה השעה בה אפשר לצאת למלחמה נגד הקשה, המסוכן וההרסני שבכוחות הרע - עמלק.

והתנאי השני - "בארץ אשר ה' אלוקיך נתן לך נחלה לרשתה". המנוחה צריכה להיות בדוקא בארץ ישראל. קדושת הארץ ורוממותה, קדושת החיים שבארץ ישראל וכל סגולותיה הרוחניות, הן חלק מבניין עולמו הפנימי של כלל ישראל. אי אפשר לצאת למלחמה נגד העמלקים בהדרגה סגולותיה של ארץ ישראל. את החוסן הרוחני הפנימי המוליד את הכוח לצאת ולתקוף מקבל עם ישראל בכך שהוא נח בארץ שה' נותן לו נחלה. ארץ ישראל היא מקור כוח ההתקפה שיש לעם ישראל נגד עמלק (ולכך משה רבינו רק יצא למלחמת התגוננות נגד עמלק ולא יצאו לתקוף את עמלק, כיון שלא היה בארץ ישראל, לא היה בו את הכוח להילחם בעמלק).

אוזן מילין תבחן שגם במלחמת עמלק שהיתה בימים י"ג - י"ד באדר, ציין הכתוב להדיא נוח או "ונוח מאויביהם", דהיינו שהמלחמה באה רק אחרי מנוחה משאר השונאים שעמדו עליהם. אמנם, חייבים אנו לומר, שהגם שהמלחמה הייתה בגלות, כיוון שעם ישראל ישב כבר בארצו בעבר, וזכה להיבנות ממנה ולשכלל את קומתו הרוחנית, ממשיך כוחה של ארץ ישראל לפעום ולפעול בלבבות כנסת ישראל, וממילא יש בכוחם להילחם בעמלק גם בהיותם בארץ אויביהם.

ואם כן, כיוון שיום ט"ו באדר הוא ציון וזכרון לאותה המלחמה שבאה לאחר בניית קומתו הרוחנית של עם ישראל, ויונקת היא את כוחה מארץ ישראל, רצו מתקני התקנה לשייך ולקשר בין יום הפורים לבין ארץ ישראל, ולהראות בזה שהכוח שהיה לעם ישראל לצאת למלחמה, ולא רק להגן על עצמם, יונק את חיותו מארץ ישראל. ולפיכך תיקנו שערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון תתחייבנה בפורים ביום ט"ו, שכן כל קיומו של היום הוא מארץ ישראל, ובה זכינו בימות יהושע בן נון. זו עומק כוונת הירושלמי שיש בתקנה זו משום שבחה של ארץ ישראל. עד כאן מדברי הגר"י הוטנר זצ"ל, בתוספת הסבר וביאור.

הכול בידי שמים כולל יראת שמים

נלמד בזווית נוספת. הדולה ומשקה (פורים עמוד 351) מוסיף:

יסודה של הבחירה הוא בדברי חז"ל (ברכות דף לג): "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". ופירושו של משפט זה הוא דאף על גב שאדם מוכרח בכל ענייניו החברתיים והסביבתיים, וכן בכל ענייני הגשמיות (האדם צריך לעשות השתדלות להביא פרנסה אך אין לו שליטה כמה כסף וזהב יהיה לו, הגמרא (ביצה דף טו): מביאה, "תני רב תחליפא אחוה דרבנאי חזוהו: כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים"), הרי שבכל הנוגע לעבודת ה', תיקון המידות וקיום תורה ומצוות, קיימת לאדם אפשרות שקולה (לפום דרגתו) בין הטוב והרע.

הכפירה בבחירה מנצלת נקודה זו על מנת ללבוש אצטלה של צדקות - היא טוענת 'הכל בידי שמים כולל יראת שמים' (עיין פחד יצחק פורים, כט). אין תחום, עניין ונקודה עליהם אין הקב"ה ריבון, והכל נתון תחת שליטתו ללא יוצא מן הכלל. את המאמין בבחירה רואים הם, כביכול, ככופר ומחלל שם שמים, שהרי הבוחר מוציא חלקים מסוימים מחייו מיכולת השליטה של הבורא...

עמלק חפצא של כפירה

חז"ל (שמות רבה כז, ו) הגדירו כי עמלק הינם 'חפצא' של לצים (שכן אינם 'מתלוצצים' אלא 'לצים'), כי הם מחללים ובזים לכל המושג חשיבות. זכינו לעמוד על נקודת השכל שעומדת מאחורי אותה התנהגות מעוותת - כפירה בבחירה. אם נעמיק בעניין זה נסביר את עומק הסיבה בגללה אין לעמלק שייכות בתקופה בה יגיע העולם לתיקון. עמלק הכופר בבחירה כופר במושג דביקות ושייכות עם ה', שהרי כל מושג השייכות בא במקום בו הותיר ה' מקום לעבודת האדם, ומקום זה הוא נקודת הבחירה. ממילא - כל הכופר בבחירה מנתק את עצמו לחלוטין מהקב"ה.

נסביר מעט עניין זה, על מנת שישודר כה גדול באמונה לא יבוא בקיצור אמרים. המושג 'דביקות' תלוי ועומד בקיומו של 'ריחוק'. אי אפשר לו לאדם להיות דבוק בדבר, אלא אם כן ישנה גם אפשרות שיהיה מרוחק ממנו. ואם ביכולת האדם להיות רחוק או קרוב לדבר מה, עד שנעשה 'דבק' בו, פירושו שישנם מעשים המרחקים ומעשים המקרבים בין האדם לבין בוראו. לפי שיטת עמלק שהכל בידי שמים כולל יראת שמים, ואין שום מקום לתבוע את האדם על מעשיו, פירושו שאין שר ועונש, שהרי אי אפשר להעניש אדם על דבר שהוא אנוס עליו, ואף לשכר אינו זכאי אם אמנם פועל על פי תכונות מולדות שאינן פרי עמלו. יחד עם זאת, גלוי לכולם

שהכופרים לא חדלו מלרדוף כבוד, ומעשיהם סותרים את דעותיהם, ודו"ק. ממילא, 'דביקות' ו'עבודה' הם שני צידי המטבע, ואי אפשר לאחד מבלעדי השני. על כן, הכופר ב'עבודה' בהכרח גם כופר ב'דביקות', שהרי אין מקום לדביקות ללא עבודה, ואין אפשרות לצינוי על עבודה, אם אין העבודה מולידה דביקות. ועיין היטב באמור כאן, כי הוא ממש מיסודי עבודת ה'.

עו חפצנו להוסיף ולהעמיד בבהירות נקודה נוספת השייכת לכופרים בבחירה, למען תעמוד האמת על תילה, ודת השקר תתגלה בקלונה. מאחורי לבוש הצדקנות של הכל בידי שמים כולל יראת שמים, נמצאת שאיפה נוראה - רצון לעולם של הפקר. אם אי אפשר לתקן ולשנות את המידות הרעות, אם אי אפשר לבחור בטוב או ברע, אלא מוכרחים על כל המעשים, פירוש הדבר שאפשר לעשות מה שרוצים [כדרך החיה בטבע שאינה צריכה לכלוא את כוחותיה או לוותר על רצונותיה]. אין מלחמת יצרים כי אין בשביל מה להילחם - הכול מוכתב מהשמים. וכמובן, שהתוצאה הפורצת מאליה לאחר ביסוס היסודות, היא שאי אפשר לתבוע אף אחד על מעשה כזה או אחר, ואיש הישר בעיניו יעשה. זוהי שאיפה הסותרת במהותה את נקודת העומק של רצון ה' בבריאה - עולם של "כל מעשיך יהיו לשם שמים", ומשמעות קיומה המעשי של שאיפה מסולפת ומעוותת זו היא חורבן הפרט והכלל, וקלקול של כל יסודות הדת!

כשמגיעים אנו סמוך ונראה לימות המשיח, נראה כי נסיון הכפירה בבחירה הולך ומחריף, הולך ומתחדד. ככל שמעבירים אנו דפים בדפי ההיסטוריה של העולם, כך גם הכופרים בבחירה מתקרבים לקצה בו כבר לא שייכת בחירה כללית. כיום כבר ניתן לראות את תחילת החורבן העצמי המגיע על הדבקים בהשקפת עולם זו, ששורשה במידת הליצנות ובכפירה בבחירה.

כפירה זו נכנסה מעט לציבור יראי ה'. יש החושבים, אין בכוחותי לפעול, לפי התכונות שלי איני יכול לעבוד על מדותי. זהו כפירה בכוח הבחירה, זהו עמלק!

הצחוק החיובי

עמלק כוחו אף הליצנות. יש צחוק שמבטל חשיבות, ליצנות אחת דוחה מאה תוכחות, דוחה את המחייב הנוצר מהתוכחה. אולם יש גם צחוק חיובי. על הפסוק "ותצחק שרה" (בראשית יח, יב) מתרגם אונקלוס, "וחייכת שרה", התרגום סובר ששרה לא ביטלה את דבר ה', רק חייכה. כמו כל דבר שסותר להבנה הפשוטה המעלה חיוך, וכלשון הפסוק (תהלים קכו, ב), "אז ימלא שחוק פיניו", בגאולה השלימה ימלא פיניו שחוק, כשנבין שהנראה לנו כצרה היא לטובה, ומאידך הנראה כטובה לעיתים היא רעה. כך היה בפורים וכאמור בסליחות לתענית אסתר, "ופור המן נהפך לפוריניו", דווקא מתוך הגורל שהביא לגזירה רעה, יצא הגורל הטוב - עם ישראל שבו בתשובה וזכו לבניין בית המקדש השני, "אמר רבי אבא בר כהנא: גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנחבאו להן לישראל, שכולן לא החזירומו למוטב, ואילו הסרת הטבעת החזירתן למוטב" (מגילה דף יד.).

זהו עומק כוונת המשנה ברורה (תרצה, ד) על פסק השולחן ערוך (תרצה, ב) "חייב אינש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי", שזה מפלה ראשונה שניטל נקמה רבה ממנו (ט"ז וגר"א). ועוד טובה יתרה מזה גדולת מרדכי שבירכו הקב"ה שעלה למעלה ראש והנה קודם שנשחק נתן בודאי תודה לה' יתברך על שתי הטובות ועל כן אמרו חז"ל שלא יפסיק מלתן שבח על זה בשמחה עד שיבוא לידי כך שלא יבחין עוד מה בין טובה זו לזו". מדוע צריך שלא להבחין בין גדולת מרדכי לנקמה בהמן?

לנו נראה שגדולת מרדכי הביאה את הנצחון, כך עלינו לחשוב בשעת הפיכתה. אולם בשעת השכרות, כשאנינו נמצאים בדרך העולם הרגיל, עלינו לראות את עומק הדברים. להבין שאף מתוך הנראה כרע לעיתים מסתתר הטוב ביותר. דווקא מתוך הגזירה צמחה תועלת עצומה. לפעול כפי הבנה זו ביום יום אסור לנו, מחשבה כזו עלולה לקרב אותנו לרשעים. אך עלינו לדעת שזו המציאות האמיתית. שעת השכרות היא הזמן בה קונים מעלה זו באמונה.

ה' יעזור שנזכה לקנות מעלת האמונה בנפשונו

להבין שגם הרע בעצם טוב עבורנו